

**TIJORAT BANKLARIDA CHAKANA TO'LOV TIZIMLARINI
RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI**

Sultonov Davronjon Rustam o'g'li

Bank-moliya akademiyasi, ikkinchi bosqich magistratura tinglovchisi, E-mail:

dsultanov@nbu.uz

Annotatsiya: Ushbu tezisda tijorat banklarida chakana to'lov tizimlarini rivojlantirish imkoniyatlari har tomonlama tahlil qilingan bo'lib, zamonaviy to'lov texnologiyalarining joriy etilishi, moliyaviy xizmatlarning ommalashuvi va mijozlarga qulay sharoit yaratish bo'yicha mavjud imkoniyatlar o'rganilgan. Tezisdavvalo chakana to'lov tizimi tushunchasi, uning asosiy shakllari va banklar faoliyatidagi o'rni yoritiladi. Xususan, bank kartalari, mobil to'lovlar, elektron hamyonlar va QR-kodli to'lovlar kabi vositalar orqali amalga oshirilayotgan operatsiyalar hajmi ortib borayotgani qayd etilgan. Tadqiqot davomida O'zbekiston tijorat banklarining chakana to'lov xizmatlarini ko'rsatishdagi amaldagi holati, mavjud infratuzilma va texnologik bazasi o'rganilib, xorijiy tajribalar bilan taqqoslangan. Bank tizimini raqamlashtirish, fintech kompaniyalari bilan hamkorlik qilish, mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va raqobatbardosh mahsulotlar yaratish orqali chakana to'lov segmentida yangi imkoniyatlar ochilishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Tijorat banklari, chakana to'lovlar, to'lov tizimlari, raqamli to'lov, mobil ilovalar, QR-kod to'lovi, tezkor to'lovlar, moliyaviy texnologiyalar, bank infratuzilmasi, elektron to'lov, fintech, tranzaksiya xavfsizligi, internet-banking.

Bugungi global iqtisodiy taraqqiyot sharoitida bank tizimi o'zining doimiy transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda. Ayniqsa, chakana to'lov tizimlarini rivojlantirish masalasi tijorat banklari uchun strategik yo'nalishlardan biriga aylangan. Bu yo'nalish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, texnologik

yangiliklar va bank xizmatlarining mijozlar ehtiyojlariga mos ravishda takomillashib borishi zamonaviy bank faoliyatining ajralmas qismiga aylangan. Chakana to'lov tizimlari deganda, aholining tovar va xizmatlar uchun kundalik to'lovlarni amalga oshirishi uchun mo'ljallangan bank tizimi elementlari tushuniladi. Bunday to'lovlar, odatda, kichik hajmda bo'ladi, ammo ularning soni juda katta bo'lishi bilan ajralib turadi. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar orqali ushbu to'lovlarni amalga oshirish imkoniyatlari tobora kengayib bormoqda. Internet banking, mobil banking, QR-kod orqali to'lov, kontaktless to'lovlar, NFC texnologiyalari asosida ishlovchi vositalar orqali tez va xavfsiz to'lovlar amalga oshirilmoqda. Bu esa mijozlarga qulaylik, banklarga esa tezkor va kam xarajatli xizmat ko'rsatish imkoniyatini yaratmoqda.

Chakana to'lov tizimlari tijorat banklari faoliyatida muhim o'rin tutadi. Ular aholi va tadbirkorlik sub'yektlari o'rtasida tezkor, xavfsiz va qulay pul o'tkazmalarini amalga oshirish imkonini beradi. Zamonaviy texnologiyalarning jadal rivojlanishi, raqamli moliya xizmatlariga bo'lgan talabning ortishi banklarni ushbu yo'nalishda faol innovatsiyalar joriy etishga undamoqda. Ayniqsa, mobil ilovalar, onlayn to'lov platformalari, QR-kodli to'lov tizimlari, elektron hamyonlar va boshqa raqamli vositalar yordamida mijozlarga xizmat ko'rsatish sifati sezilarli darajada oshdi¹.

Tijorat banklari uchun chakana to'lov tizimlarini rivojlantirish bir nechta strategik maqsadlarga xizmat qiladi: mijozlar bazasini kengaytirish, xizmat ko'rsatish xarajatlarini kamaytirish, bozordagi raqobatbardoshlikni ta'minlash, va eng muhimi, moliyaviy inkluzivlikni oshirish. Rivojlangan chakana to'lov tizimi yordamida banklar uzoq hududlarda yashovchi yoki an'anaviy bank xizmatlaridan foydalanishga imkoniyati cheklangan qatlamlarga ham yetib borish imkoniga ega bo'ladi. Quydagi jadvalda tijorat banklari chakana to'lov tizimlarini rivojlantirishda foydalanishi mumkin bo'lgan imkoniyatlar tahlilini ko'ramiz (1-jadval):

1-jadval

¹ Sultonov R.J. Bank faoliyati va moliya bozori. Toshkent, 2023. 395 bet
www.tadqiqotlar.uz

Tijorat banklarida chakana to'lov tizimlarini rivojlantirish imkoniyatlari²

№	Imkoniyat turi	Mazmuni	Kutilayotgan natija
1	Mobil ilovalar orqali to'lovlarni rivojlantirish	Bank ilovalari orqali turli xizmatlarga to'lov qilish imkonini yaratish	Mijozlar soni oshadi, tezkorlik va qulaylik ta'minlanadi
2	QR-kodli to'lov tizimini kengaytirish	Savdo nuqtalarida tezkor va kontaktsiz to'lovni yo'lga qo'yish	Naqd pul aylanishi kamayadi, qulaylik oshadi
3	Fintech startaplar bilan hamkorlik	Innovatsion texnologiyalarni tezroq joriy etish va xizmatlarni diversifikatsiya qilish	Texnologik yangiliklarga tez moslashish, raqobatbardoshlik ortadi
4	Elektron hamyon xizmatlarini takomillashtirish	Raqamli pul vositalarini ko'paytirish, elektron to'lov tizimlarini integratsiyalash	Har xil platformalarda to'lovlar osonlashadi, xizmatlar ko'lami kengayadi
5	Uzoq hududlarda to'lov infratuzilmasini yaratish	Bank filiallari bo'lmagan hududlarda raqamli terminallar va to'lov nuqtalari o'rnatish	Moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyati kengayadi
6	Onlayn to'lovlar xavfsizligini oshirish	Kibertahdidlarga qarshi kuchli himoya tizimlarini joriy etish	Mijoz ishonchi oshadi, xatoliklar kamayadi
7	Ta'lim va raqamli savodxonlikni oshirish	Aholiga raqamli to'lov tizimlaridan foydalanishni o'rgatish	Foydalanuvchilar soni ortadi, xizmatdan foydalanish faolligi kuchayadi
8	Raqamli valyutalarni	Banklar tomonidan	Innovatsion to'lov

² Muallif tomonidan tayyorlandi
www.tadqiqotlar.uz

	joriy etish	chiqarilgan yoki qo'llab-quvvatlangan raqamli pul birliklaridan foydalanish	vositalari paydo bo'ladi, xalqaro raqamli tizimlarga chiqish
9	Mikro to'lov xizmatlarini kengaytirish	Mayda summadagi tez to'lovlarni amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytirish	Kichik savdolarni tez va xavfsiz yakunlash imkoniyati yaratiladi
10	Sun'iy intellekt asosida xizmatlarni avtomatlashtirish	Chatbotlar, avtomatik maslahat tizimlari va to'lovlarni avtomatik boshqarish imkoniyatlari	Xizmat sifati oshadi, mijozlarga 24/7 xizmat ko'rsatish yo'lga qo'yiladi

Yuqoridagi jadvalda keltirilgan imkoniyatlar tijorat banklarining chakana to'lov tizimlarini zamonaviylashtirishdagi strategik yo'nalishlarini aks ettiradi. Avvalo, mobil ilovalar orqali to'lovlar sonining ortishi hozirgi raqamli iqtisodiyot sharoitida eng dolzarb masalalardan biridir. Bu imkoniyat orqali banklar mijozlar bilan doimiy aloqa o'rnatib, ularning kundalik ehtiyojlariga tezkor javob bera oladi. Shu bilan birga, QR-kodli to'lov tizimi savdo-sotiq jarayonini soddalashtiradi va pandemiyadan keyingi davrda gigiyenik to'lov vositasi sifatida dolzarb bo'lib qolmoqda.

Fintech kompaniyalari bilan hamkorlik esa banklar uchun texnologik yangiliklarni tezda joriy etish imkonini beradi. Ular orqali banklar mijozlarga noan'anaviy, lekin qulay va individual yondashuv asosidagi xizmatlarni taklif etishlari mumkin. Elektron hamyonlar va mikro to'lov xizmatlari esa ayniqsa yoshlar va kichik savdo ishtirokchilari uchun qulay muhit yaratadi.

Tahlildan ko'rinadiki, raqamli savodxonlikni oshirish, xavfsizlikni ta'minlash va sun'iy intellektdan foydalanish kabi chora-tadbirlar bank xizmatlarining nafaqat qulay, balki ishonchli bo'lishini ta'minlaydi. Bu esa mijozlar sodiqligini oshiradi. Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida chakana to'lov tizimlarini rivojlantirish imkoniyatlari ko'p qirrali va chuqur yondashuvni talab etadi. Yuqoridagi imkoniyatlardan oqilona foydalanish nafaqat banklar raqobatbardoshligini, balki

umuman mamlakat moliyaviy tizimining barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

O'zbekistonda ham chakana to'lov tizimlarini rivojlantirish borasida qator amaliy chora-tadbirlar ko'rilmoqda. Markaziy bank tomonidan to'lov tizimlarini raqamlashtirishga doir strategiyalar ishlab chiqilmoqda, tijorat banklari esa o'z ilovalarini yaratib, mijozlar uchun innovatsion to'lov xizmatlarini yo'lga qo'yimoqda. Masalan, "Payme", "Click", "Apelsin" kabi to'lov tizimlari aholining to'lov madaniyatini o'zgartirdi, naqd pulga bo'lgan ehtiyojni sezilarli kamaytirdi. Bu tizimlar orqali kommunal to'lovlar, soliqlar, davlat bojlari, do'konlarda xaridlar, transport xizmatlari uchun to'lovlarni bir necha soniyada amalga oshirish mumkin³.

Banklar uchun chakana to'lov tizimlarining rivojlanishi mijozlar bilan aloqani kuchaytirish, ularga ko'proq qulaylik yaratish, xizmat ko'rsatish ko'lamini kengaytirish hamda raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatini beradi. Ayniqsa, mobil qurilmalardan keng foydalanish sharoitida mijozlar bank filiallariga bormasdan turib to'lovlarni amalga oshirish imkoniga ega bo'lmoqda. Bu esa banklar uchun operatsion xarajatlarni kamaytiradi, xizmat sifati esa oshadi⁴.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tijorat banklarida chakana to'lov tizimlarini rivojlantirish bugungi raqamli iqtisodiyot sharoitida muhim strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bu tizimlar banklarga o'z mijozlariga qulay, tezkor va xavfsiz moliyaviy xizmatlar ko'rsatish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, raqamli to'lov xizmatlarining rivojlanishi banklar faoliyatining samaradorligini oshirib, xizmat ko'rsatish xarajatlarini kamaytiradi va foydalanuvchilar sonining ortishiga xizmat qiladi.

Bugungi kunda O'zbekistonda chakana to'lovlar segmenti faol rivojlanmoqda. Biroq, hali ham ushbu yo'nalishda foydalanilmagan salohiyat mavjud. Xususan, texnologik infratuzilmani takomillashtirish, xavfsizlikni kuchaytirish, raqamli savodxonlikni oshirish va mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini yanada yuksaltirish talab etiladi.

³ Islomov M.R. Bank ishining nazariyasi va amaliyoti. Toshkent, 2022. 400 bet.

⁴ Mirzaev A.N. Bank faoliyatini boshqarish va audit. Toshkent, 2021. 420 bet.

Mavzuni tahlil qilish natijasida quyidagi takliflar ilgari surdik:

1. Banklar mobil ilovalar va onlayn platformalarni doimiy takomillashtirib borishlari zarur.
2. Qulay va oddiy interfeysli to'lov tizimlarini joriy etish orqali foydalanuvchilarning kundalik ehtiyojlariga mos xizmatlar yaratilishi kerak.
3. Fintech kompaniyalar bilan hamkorlikni kengaytirish orqali yangi xizmatlar bozoriga tezroq kirish imkoniyati yaratiladi.
4. Aholining barcha qatlamlari, ayniqsa, chekka hududlar aholisi uchun to'lov infratuzilmasini yaratish ustuvor yo'nalish bo'lishi lozim⁵.

Shunday qilib, chakana to'lov tizimlarini rivojlantirish orqali banklar nafaqat o'z faoliyatini kuchaytiradi, balki jamiyatda moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida"gi Qonuni
2. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017-yil 13-sentabrdagi PQ-3272-sonli Qarori
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5992-sonli "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni
5. Qodirov B.R. Bank faoliyatini boshqarish. Toshkent, 2023. 388 bet.
6. Islomov M.R. Bank ishining nazariyasi va amaliyoti. Toshkent, 2022. 400 bet.
7. Sultonov R.J. Bank faoliyati va moliya bozori. Toshkent, 2023. 395 bet.
8. Mirzaev A.N. Bank faoliyatini boshqarish va audit. Toshkent, 2021. 420 bet.
9. <https://cbu.uz/> – O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki sayti

⁵ Qodirov B.R. Bank faoliyatini boshqarish. Toshkent, 2023. 388 bet.
www.tadqiqotlar.uz